

пасіўнасць з-за пачуцця страху ці эгаізму, наўрад ці назавеш партыйнасцю»⁶.

Такім чынам, у літаратуры сацыялістычнага рэалізму грамадзянскасць знаходзіцца ў дыялектычным адзінстве з партыйнасцю. Валодаючы пэўнай самастойнасцю як у гістарычным плане, так (зыходзячы са структуры грамадскай свядомасці) і ў плане сацыяльных функцый, грамадзянскасць прадвызначаецца партыйнасцю, ёю ж накіроўваецца і выражаецца праз яе. Для гэтага ёсць аб'ектыўныя прадпасылкі. Набліжаючыся па зместу да агульначалавечага ў літаратуры, грамадзянскасць, тым самым, супадае па накіраванасці з партыйнасцю і народнасцю. З другога боку, грамадзянскасць характарызуе ступень развітасці партыйнай свядомасці, і ў гэтым сэнсе мы можам назваць камуністычную партыйнасць вышэйшым тыпам сучаснай грамадзянскасці.

¹ Разумный В. О партийности искусства.— М., 1971, с. 96.

² Кунницын Г. Еще раз о партийности литературы.— М., 1979, с. 155.

³ Кунницын Г. Общечеловеческое в литературе.— М., 1980, с. 293.

⁴ Ленин В. И. Творы, т. 10, с. 62.

⁵ Маркс К. и Энгельс Ф. Соч., т. 36, с. 333.

⁶ Дремов А. Партийность литературы и современность.— М., 1980, с. 55.

Г. М. ПРАНЕВИЧ

СКАРЫНІНСКІ ПРАТАТЫП У ТВОРЧАСЦІ МАКСІМА БАГДАНОВІЧА

Ідэал скарынінскага духу ўяўляўся М. Багдановічу найвышэйшай мастацкай і ідэалагічнай каштоўнасцю. Пошукі Францыскам Скарынам для беларускай літаратуры новых шляхоў, адкрыццё ім роднай мовы, гісторыі і культуры «людю посполитого рускаго языка» і папярэджвалі М. Багдановіча і былі апраўданнем найперш для яго шырокага канцэптуальнага погляду на гістарычнае развіццё свайго народа. Ф. Скарына стаяў для М. Багдановіча не толькі ля вытокаў беларускага друкаванага слова, але наогул ля першакрыніц нацыянальнай культуры і пісьменнасці. Ва ўмовах нарастання нацыянальна-вызваленчага і рэвалюцыйна-дэмакратычнага руху пачатку ХХ ст., калі барацьба за гуманістычныя ідэалы па сутнасці пераўтварылася ў барацьбу за адраджэнне народа, матыў пераемнасці скарынінскай традыцыі надаваў усёй паэзіі М. Багдановіча своеасаблівы, непаўторны пафас.

«...Я, Францишек, Скоринин сын с Полоцька, в лекарских науках доктор, повѣлел есми Псалтырю тиснути рускими словами а словенским языком напред ко чти и к похвалѣ богу в троици единому и пречистой его матери Марии, и всем небесным чинном и святым божьим, а потом к пожитку посполитого доброго, наболей с тое причины, иже мя милостивый бог с того языка на свет пустил»¹— так звычайна распачынаў свае прадмовы да кніг Бібліі вялікі асветнік. Якраз гэтыя скарынінскія рысы — і рэнесанснае адкрыццё высокай годнасці чалавечай асобы, і ўважлівасць і глыбокая цікаўнасць да яе духоўнага жыцця, і развітое патрыятычнае пачуццё — усе яны сталі прадвызначальнымі і для паэзіі самога М. Багдановіча, і вельмі выразна і рэльефна праяўляюць сябе як у цыкле «Мадонны», так і ў вершах «Жывеш не вечна, чалавек», «Пагоня», «Зразаюць галіны таполі адну за адной...» і інш.

Глыбокая духоўная пераемнасць традыцый Скарыны выявілася і ў сінтэтычным, збіральным характары ўвасаблення самога вобраза асветніка-першадрукара ў паэзіі М. Багдановіча. Так, у цыкле «Старая Беларусь» сінтэтызм вобразнага мыслення М. Багдановіча раскрываецца праз цесную сэнсавую і вобразную ўзаемасувязь усіх вершаў гэтага цыкла. Адзінства ідэйнай задумы выяўляецца тут праз кампазіцыйную пабудову цыкла, дзякуючы якой у вершах паслядоўна прасочваецца

ўсе этапы развіцця нацыянальнай культуры і яе вышэйшы ўзлёт, звязаны з асобай Скарыны. Пра гэтую этапнасць сведчаць нават назвы вершаў: «Летапісец» — «Перапісчык» — «Кніга» — «Слудкія ткачыкі» і, нарэшце, — «Безнадзейнасць», дзе паэт выводзіць вобраз самога Скарыны. Скрызны матыў гэтага цыкла — развіццё і росквіт менавіта культуры пісьменнасці, культуры роднага слова. На наш погляд, вельмі кантрасна і красамоўна Багдановіч абрывае працяг гэтага матыву двума безназоўнымі вершамі, ў якіх пануе ўжо паэтычная стыхія народных прымхаў, павер'яў, абрадаў.

На карысць такой трактоўкі сведчыць і логіка развіцця вобразнага зместу ўсяго цыкла. Шматлікія мастацкія дэталі, сам матэрыял і пафас вершаў аб'ектыўна садзейнічаюць выяўленню вобраза Скарыны-першадрукара, асветніка і патрыёта. Гэтая думка пацвярджаецца асабліва сцямі вобразнай арганізацыі цыкла. Багдановічаўскі вобраз развіваецца значна шырэй, чым таго патрабуе выяўленне канкрэтнай ідэі верша. За кошт гэтага «запасу» паэт і дабіваецца ўзаемадзеяння асацыятыўна блізкіх вобразаў, стварэння своеасаблівага «задняга» вобразнага плана. Таму і канкрэтны асобны вобраз часта аказваўся як бы двунаселеным. Бо сапраўды, калі ўважліва ўчытацца ў змест вершаў «Перапісчык», «Кніга», «Летапісец», то становіцца выразным, як вобраз Скарыны раствараецца ў вобразе Беларусі так званага «залатога веку». Гэтыя два вобразы — Скарыны і Беларусі — тут па сутнасці ўзаемазамышальныя.

Вольналюбівы дух Скарыны — перакладчыка і каментатара Бібліі, рэфарматара і нястомнага шукальніка ідэалу маральна-прыгожага адчуваецца і ў характары вобразнасці праявітых апавяданняў «Апокрыф» і «Апавяданне аб іконніку і залатару...». Як піша С. А. Падокшын: «Скарына пры дапамозе каментарыяў імкнуўся расставіць у ім (Свяшчэнным пісанні — Г. П.) адпаведныя акцэнты, унесці ў біблейскія апавяданні, прытчы, алегорыі новы сэнс, завастрыць увагу на тых грамадскіх і маральна-філасофскіх праблемах, якія ігнараваліся альбо заставаліся па-за ўвагі артадаксальных хрысціянскіх філосафаў і падымаліся на шчыт мысліцелямі эпохі Адраджэння»². Як мастацкі прыём выкарыстоўвае гэтую эпічную традыцыю Скарыны і Багдановіч, вырашаючы на архаічным па сюжэту і форме матэрыяле надзённыя для тагачаснага літаратуранага жыцця пытанні аб прызначэнні мастацтва і яго месцы ў грамадстве, аб эстэтычнай і ідэйнай вартасці твора, аб значэнні мастацкай формы — пытанні, якія шырока дыскутаваліся ў той час на старонках «Нашай нівы». Наследуючы Скарыне — самастойнаму каментатару Бібліі, — Багдановіч зусім у духу Рэфармацыі зліваў аўтарскі вобраз з вобразам Максіма-Кніжніка («Апокрыф») і «кнігалюбца нейкага» («Апавяданне аб іконніку і залатару...») — людзей, свае адносіны да якіх тэолагі выказвалі, называючы іх кніжнікамі і фарысеямі. А сюжэт «Апавядання аб іконніку і залатару...» як бы ўзнаўляў у М. Багдановіча ў вобразе залатара Антона Коржа і іконніка Рамана Якубовіча ідэйную барацьбу паміж іконаборцамі і іконафіламі, якая прадаўжалася і ў XVI ст. Як вядома, афіцыйная пазіцыя хрысціянскай царквы наконт эстэтычнай каштоўнасці антычных статуяў грунтавалася на Бібліі: «Безумствует всякий человек в знанши своем, срамит себя всякий плавильщик истуканом своим, ибо выплавленное им есть ложь, и нет в нем духа» (Библия. Иеремия, гл. 10.). Гэтай жа артадаксальнай пазіцыі прытрымліваецца і іконнік Раман Якубовіч: «Ды яшчэ кажуць, быццам італіец той, аб красе толькі дбаючы, а на збаўленне душы сваёй забыўшыся, паганскіх багоў і шмат чаго іншага малюе, аб чым добраму іконніку лепш нават і не думаць»³. Інакш думае Антон Корж: «Гэтак сама і думку, быццам ікона ўсягды вялікую вартасць ад іншага малявання мае, я за несправядлівую мушу ўважаць. Бо не тое, каго майстра малюе, а толькі тое, як ён гэта робіць, толькі здольнасць і ўлежнасць яго могуць малюнку хвалу і каштоўнасць надаваць» (2, 14). Як бачым, развіццё тэмы ў М. Багдановіча

цалкам падпарадкуецца рэнесанснай тэндэнцыі ў поглядах на мастацтва, той тэндэнцыі, з якой з цягам часу вымушана была лічыцца і хрысціянская царква. Бо, як сведчыць У. Конан, «ігнаруючы культавае значэнне антычных адлюстраванняў язычаскіх багоў, хрысціянская эстэтыка паступова прызнавала эстэтычную каштоўнасць антычнай скульптуры: яна рэабілітуецца спецыяльным артыкулам Кодэкса Юстыніяна, згодна з якім статуі язычаскіх багоў належыць ацэньваць у адпаведнасці з іх мастацкай, а не культавай каштоўнасцю»⁴.

Адштурхоўваючыся ад гістарычнага праўдзівага сюжэта, Багдановіч ізноў, як у цыкле вершаў «Старая Беларусь», нібыта прагне аднавіць сам дух рэнесанснай пары, ідэал якой ён бачыць у буйным росквіце чалавечай асобы. Рэнесансны, скарынінскі тып чалавечай асобы, якой уласцівы пачуццё ўласнай годнасці, шырокая адукаванасць, выразна праглядае ў вобразнай характарыстыцы залатара Антона Коржа, які «на свеце незамала лажыўшы і шмат чаго зведаўшы, людзямі ніколі не пагарджаў, гонару свайго, аднак, ні ў чым не змяншаючы» (2, 13). У палеміцы з іконнікам Раманам Якубовічам герой не толькі выяўляе глыбокае разуменне вострых, супярэчлівых ідэйных праблем свайго часу, але, як некалі сам Скарына, звяртаецца да аўтарытэтаў цара Саламона, Цыцэрона і Арыстоцеля — «людзей мудрых і ў філасофіі дасведчаных». Ідэйны каркас апавяданняў цалкам складаецца пад уплывам філасофскіх поглядаў Скарыны — самастойнага, недагматычнага каментара Бібліі, які ў той жа час прызнаваў «в сей книзе всее прирочное мудрости начало и конець» (62). Гэтакаса і Багдановіцкая стылізацыя твораў пад Біблію і скарынінскія каментарыі да яе павінны былі адлюстраваць не толькі зрух у свядомасці рэнесанснага чалавека, калі боскі прывілей незалежна мысліць, мець адмысловы погляд на свет становіцца і чалавечым («Апавяданне аб іконніку і залатару...»), але і зацвердзіць у якасці апрыорнай першапачатковай асновы-ісціны сам погляд на мастацтва як на абсалютную, універсальную каштоўнасць у жыцці народа і кожнага асобнага чалавека («Апокрыф»).

У апавяданні «Апокрыф», завязка якога ўяўляе сабой трансфармацыю біблейскага міфа («В то время проходил Иисус в субботу засеяными полями; ученики же Его взломали и начали срывать колосья и есть...» Новый завет. От Матфея, гл. XII), М. Багдановіч дасягае выяўлення ідэі шляхам пераймання стылёвых прыёмаў стварэння вобраза ў Бібліі. Шырока ўводзіць ён у тканіну свайго мастацкага твора элемент *прытчавасці*. Праз прытчу аб васільках, у якой адбілася народнае разуменне непарыўнай сувязі мастацтва і працы, іх аднолькавай патрэбнасці ў жыцці, пастуліруе ў паэта сваё боскае слова Хрыстос: «Я ж гавару вам: добра быць коласам; але шчасліў той, каму давялося быць васільком. Бо нашто каласы, калі няма васількоў?» (2, 11). Галоўны ж апакрыфічны элемент апавядання заключаецца ў тым, што Багдановічаў Хрыстос цалкам увасабляе ў твора народны погляд на свет: ён адкрывае ў народным светаразуменні боскае гэтак жа сама, як гуманістычнае, жыццёва карыснае для народнай маралі і этыкі адшукваў у біблейскіх заветах і прытчах Скарына. «Накладванне» вобразаў становіцца відавочным там, дзе апакрыфічны Хрыстос гаворыць: «Штодзённымі клопатамі поўна людское жыццё. Але калі звярнуецца душа чалавека, толькі песня здолее спатоліць яе. Шануйце ж песні свае. Бо спяваюць нават жабы ў багне. А ці ж не лепшымі будзеце вы ад іх?» (2, 10). Так мог бы сказаць і Скарына.

Аднакарэнная — ад Скарыны — ідэйная аснова «Апокрыфа» заўважаецца і ў ацэнцы ўтылітарна-эстэтычнай ролі песні, мастацтва, якую можна ўгледзець у тым павучанні Хрыстоса, дзе ён сцвярджае музыку: «Бо няма праўды ў тым, каторы кажа, што ты — лішні на зямлі. Сапраўды кажу я табе: вось надойдзе да яго гадзіна горычы — і чым ён разважыць смутак свой, апроч песні тваёй? Таксама і ў дзень радасці ён прызавець цябе... Пад песні кладуць чалавека ў калыску і са спевамі ж апускаюць у магілу яго» (2, 9—10). Тая ж думка аб універсаль-

ным прызначэнні песні ў штодзённым чалавечым абыходку рэпрадуцыруецца і ў адказе музыкі Хрыстосу, калі ўжо музыка сцвярджае, што «пяюць на радзінах і хрэсьбінах, пяюць, дзіце калыхаючы, і самі дзеці пяюць, гуляючы; пяюць на ігрышчах і на вечарынках, і на вяселлях, і на хаўтурах, і ў бяседзе, і ў працы, і ў маскалі йдучы, і ўва ўсякай іншай прыгодзе. Так скрозь увесь год пяюць» (2, 10).

Але першаўзор думкі, як і яе стылявога афармлення, належыць зноў-такі Скарыне, які ў прадмове да Псалтыры заўважаў: «...псалмы, якобы сокровище всех всех драгих скарбов, всякий немощи, духовныи и телесныи, уздравляют, душу и смыслы освѣщают, гнев и ярость усмирят, мир и покой чинят, смуток, и печаль отгоняют, чувствие в молитвах дают, людей в приязнь зводят, ласку и милость укрепляют, бесы изгоняют, ангелы на помощь призывают» (10).

Наследаванне ідэйнай асновы і само аднаўленне скарынінскага духу адбывалася ў творах М. Багдановіча праз глыбокае спасціжэнне ўнутранай структуры і знешняй формы біблейнага стылю і генетычна блізкага да яго стылю скарынінскіх каментарыяў да Бібліі — праз узнаўленне заканамернасцей іх стылістычнай і рытміка-інтанацыйнай арганізацыі. І ў Скарыны, і ў Багдановіча архаічная шматступеньчатая пабудова фразы, шматлікія інверсійныя спалучэнні, частыя паўторы злучнікаў і займеннікаў, аднатыпных сінтаксічных структур, у якіх пераважаюць развітыя азначэнні і аднародныя сказы. Яны не толькі надаюць адметнасць рытміка-інтанацыйнаму малюнку вобраза, але як бы раствараюць у сабе яго відавочную матэрыяльную аснову. На першы план выступае ідэальнае, духоўнае, «умозрительное». Таму стылізуючы тэкст пад скарынінскія каментары да Бібліі, М. Багдановіч галоўным чынам прагнуў дастасаваць сам вобраз да больш шырэйшага выяўлення ідэйнага зместу — «умозрительной» філасофскай сутнасці дыялогаў. Але тыя ж самыя, што і ў Скарыны, фармальна-стылявыя элементы: лексічныя паўторы, інверсіі і г. д. выконваюць у М. Багдановіча цалкам новую ролю, раскрываючы і замацоўваючы ўжо сам змест абстрактна-філасофскіх вывадаў: «Водлуг жа таго, што ўмеласць і здольнасць тыя толькі ў выглядзе рэчы, або, як іншыя цяпер кажучь, у форме яе з'явіць можна, прызнаць мы musim, што каштоўнасць вырабаў прыгожых адно толькі праз красу іх форм узрастае і толькі красой форм каштоўнасць тую мераць можна» (2, 15).

Характар рытміка-інтанацыйнага малюнка апавяданняў М. Багдановіча ў многім вызначаюць *дыялогі*. Развіццё думкі ў іх часцей за ўсё працякае ў стройных, лагічных формах тэзіса, антытэзіса і заключэння. Гэта абумоўлівае пэўнае чаргаванне ў тэксце запытальных і сцвярджальных сказаў, стварае магчымасці для ацэначнай сітуацыі. Але калі ў Бібліі дыялогі з'яўляюцца зразкамі дастасоўваліся да патрэб маралізавання, выяўлення пастулатаў, догмаў, то Багдановіч, засвойваючы ўнутраную структуру развіцця дыялогаў, імкнуўся толькі да лаканічнага і дакладнага выяўлення думкі, эмацыянальнай насычанасці і кантраснасці вобраза (гл.: «І адказаў яму Ісус: не смуціся ў сэрцы сваім. Ці ж не твае песні спяваюць яны цяпер у часе жніва? Таму не схіляй нізка галавы тваёй і не хавай твар свой ад вачэй людскіх» (2, 9).

Багдановіч шырока карыстаўся такімі лаканічнымі і выразнымі формамі вобразнага выяўлення думкі, як *прытча*, *афарызмы*, *парадоксы*, якія шырока ўжываліся ў Бібліі і ў скарынінскіх каментарыях. Да афарызмычнага вызначання трэба аднесці выраз, дзе Багдановіч замацоўвае сваё разуменне эстэтычнага ў дыялектычнай сувязі з утылітарным, карысным: «...няма красы без спажытку, бо сама краса і ёсць той спажытак для душы» (2, 10). У выглядзе парадокса завастрае паэт думку аб духоўным як аб вышэйшай мэце чалавечага існавання і аб выключнай ролі працы ў выяўленні ў чалавеку яго духоўнай сутнасці: «Бо нашто каласы, калі няма васількоў?» (2, 11).

У «Апавяданні аб іконніку і залатару...» М. Багдановіч, пашыраючы выяўленчыя магчымасці вобраза, узмацняў некаторыя тэндэнцыі

стылістыкі і гукавога складу скарынінскіх каментарыяў. Размяшчаючы дзейнік і выказнік у пачатку і на канцы сэнсава завершаных рытмізаваных сказаў, Багдановіч імкнуўся не толькі выдзеліць іх інтанацыйна, але і акцэнтаваць на іх увагу як на словах, якія нясуць асноўную сэнсавую нагрукку: «Але майстры тыя на гэта не ўважаюць, а таму і іконапісь прыстойная і да старасвецкіх звычайў прыхільная ў Полацку падупала, праклятым недаверкам на радасць, а ўсім добрым людзям на жаль і гора вялікае» (2, 13).

Гэты ж прыём задоўга да Багдановіча выкарыстоўваў і Скарына: «Пророци приидущее доброе добрым, а злое злым проповѣдуютъ», «Притчи пак и приповѣсти премудрых учителей добрых обычаев младых и старых наставлятъ» (9, 10).

Характэрна, што і сэнс выказвання, і эмацыянальны тон, сама рытміка сказаў карэкціруюцца за кошт гукапісу. Яго зачаткі можна ўгледзець ужо ў Скарыны, але ажно да стварэння своеасаблівага ўнутранага рытму, сэнсавага і эмацыянальнага ўзбагачэння вобраза ўзрастае роля гукапісу ў Багдановіча. «У яго, — як заўважыў А. Лойка, — кожны гук на месцы, кожны гук «разумны», бо эффект яго гучання ўжо наперад улічваўся паэтам пры напісанні радка»⁵. Свядомы падыход Багдановіча да арганізацыі гукавой фактуры вобраза бачыцца і ў тым, як пры дапамозе гукапісу ён вылучае інфармацыйна-сэнсавы субстракт сказа («іконапісь прыстойная... прыхільная ў Полацку падупала...»).

Гэтак жа сама за кошт інтанацыйнага націску на словы «майстры тыя» і агульнай грубай зычнасці ўсяго гукавога малюнка, якая дасягаецца пры дапамозе збегу зычных «ст», «пр», «зв», як і гукапісу асобнымі гукамі «с», «т», «р», «п», якія патрабуюць напружанай, «пагрозлівай» артыкуляцыі, паэт выдатна перадае эмацыянальны настрой іконіка Рамана Якубовіча, які незадаволены паводзінамі рэнесансных мастакоў, якія старыну ў маляванні рухаюць (тут у значэнні «разбураюць» — Г. П.), а навіны ўводзяць (2, 13).

Творча наследуючы і ў паэзіі, і ў праявічых апавяданнях традыцыі Ф. Скарыны, пранікаючы і ў драбніцы стылю, і ў глыбіню і веліч духу славутага гуманіста, Максім Багдановіч і адкрываў адзін з самых старажытных і велічных вытокаў класічных асноў новай беларускай літаратуры.

¹ Скарына Францыск. Прадмовы і пасляслоўі.— Мінск, 1969, с. 11. Далей у тэксце ў дужках даюцца спасылкі на старонкі дадзенага выдання.

² Подокшин С. А. Франциск Скорина.— М., 1981, с. 13.

³ Багдановіч Максім. Збор твораў. У 2-х тамах.— Мінск, 1968, т. 2, с. 13. Далей у тэксце ў дужках даюцца спасылкі на том і старонкі дадзенага выдання.

⁴ Конон В. М. От ренессанса к классицизму.— Мінск, 1978, с. 39.

⁵ Лойка А. А. Максім Багдановіч.— Мінск, 1966, с. 160.

Л. У. КАРПАВА

СТАНАЎЛЕННЕ ГЕРАІЧНАЙ АСОБЫ Ў ТВОРЧАСЦІ КУЗЬМЫ ЧОРНАГА ПЕРЫЯДУ ВЯЛІКАЙ АЙЧЫННАЙ ВАЙНЫ

У час Вялікай Айчыннай вайны Кузьма Чорны стварыў шэраг апавяданняў і навел, страсных публіцыстычных артыкулаў і нарысаў, такія шэдэўры, як раманы «Пошукі будучыні», «Млечны шлях», а таксама задумаў і пачаў літаральна дзесяткі новых раманаў і аповесцей. Натуральна, у цэнтры кожнага твора была праблема — чалавек і вайна. Як ён, прасты чалавек, паводзіць сябе ў гадзіны цяжкіх для яго і радзімы выпрабаванняў? Якія няшчасці і беды перажывае, як гартуецца мужнасць і мацнее яго ўпэўненасць у непераможнасці свайго народа? І кожны раз пісьменнік прыходзіць да вываду: чалавек, калі ён змагаецца за незалежнасць радзімы, за сваю свабоду і гонар, мае права ісці і ідзе праз агонь, смерць, мае права быць бязлітасным з ворагамі,